

Quan els vescomtes d'Urgell eren: orígens, història i territorialització del llinatge dels Castellbò

Oliver Vergés Pons

El llinatge dels vescomtes de Castellbò i la seva història han estat estudiats a bastament per la historiografia, fins al punt que puguem considerarlo, en paraules de C. Gascón, un dels més ben estudiats del Pirineu medieval. El destacat paper dels Castellbò en la història pirinenca, ja sigui en relació al catarisme, als conflictes amb el bisbat d'Urgell, a la seva vinculació amb els comtes de Foix i a la qüestió de la possessió de les valls d'Andorra, entre d'altres, ha generat l'interès dels estudiosos des de fa més d'un segle. Malgrat tot, encara resten fragments de la seva història que, o bé no coneixem, o bé estan mancats d'un acostament més exhaustiu. Per tot plegat, creiem que tant l'origen del llinatge –que es remunta a principis del segle X–, com el procés de territorialització vers la vall que acabaria per donar nom al vescomtat, Castellbò, mereixen un estudi més aprofundit que renovi les primeres tesis elaborades per Ch. Baudon de Mony i per J. Miret i Sans.¹ Si bé en les darreres dècades altres autors com ara C. Baraut o R. Viader s'han interessat pels primers anys d'aquest llinatge pirinenc, el cert és que la història dels vescomtes

1. BAUDON DE MONY, Charles: *Relations politiques des comtes de Foix avec la Catalogne jusqu'au commencement du XIVe siècle*. París, Alphonse Picard et Fils, Libraires-Éditeurs, 1896; MIRET I SANS, Joaquim: *Investigación histórica sobre el vizcondado de Castellbó*. Barcelona: Imprenta "La Catalana" de J. Puigventós, 1900

d'Urgell al segle X segueix essent encara força desconeguda.² Davant d'aquestes mancances, doncs, ens proposem d'estudiar els orígens més remots d'aquest llinatge, així com la història dels vescomtes d'Urgell en els primers anys de la seva existència i la seva definitiva territorialització, l'any 989, a la vall de Castellbò.

La institució vescomtal (segles IX - X)

La figura del vescomte sembla que es fossilitza en les institucions polítiques dels comtats catalans al llarg del segle IX, sobretot al final de la centúria. En la majoria d'ocasions, els primers vescomtes apareixen davant l'absentisme dels comtes francs en època carolíngia o per la necessitat de delegació del poder que tenien els comtes que aplegaven sota la seva sobirania més d'un comtat.³ Malgrat això, la documentació d'aquesta primera etapa no ens parla de l'existència de cap vescomte al territori urgellenc. Al llarg dels segles IX i X, els vescomtes gaudien generalment de les mateixes atribucions que el comte i restaven sempre sotmesos a la seva autoritat.⁴ És en aquesta desena centúria que les famílies vescomtals tendiran a consolidar-se fins al punt de convertir-se en un llinatge hereditari, cosa que ja havien aconseguit els comtes en el segle anterior. No serà fins a finals del segle X o a principis de la centúria següent que les diverses cases vescomtals catalanes obtindran la titularitat d'un territori propi, el vescomtat, espai que sovint donarà nom al llinatge. Així, el vescomte tendirà a la pèrdua

2. TRAGÓ, Pere: *Spill manifest de totes les coses del vescomdat de Castellbó*. La Seu d'Urgell: Societat Cultural Urgel-litana, 1982. Edició i estudi introductori a cura de Cebrià Baraut. VIADER, Roland: *L'Andorre du IXe au XIVe siècle*. Toulouse: Presses Universitaires du Mirail, 2003.

3. BONNASSIE, Pierre: *Catalunya mil anys enrera* (segles X - XI). Barcelona: Edicions 62, 1979. vol. I, p. 149.

4. BOLÒS, Jordi: *Diccionari de la Catalunya medieval* (ss. VI - XV). Barcelona: Edicions 62, 2000. Entrada vescomte.

de les seves prerrogatives com a substitut del comte per esdevenir un senyor territorial. Tot aquest procés és clarament visible en el cas del comtat d'Urgell, on els primers vescomtes tendiran, al llarg del segle X, a obtenir propietats territorials –sobretot a la plana de l'Urgellet i a redós del terme de Solsona– fins que l'any 989 el comte Borrell II farà donació al vescomte Guillem de la vall anomenada en aquell moment de Castell-lleó. A partir d'aquesta data, podrem posar punt i final a la història dels vescomtes d'Urgell i iniciar la dels vescomtes de Castellbò.

Els vescomtes Guiscafred i Ranlo (923 - 941)

La primera menció documental d'un vescomte urgellenc la trobem l'any 923. En aquesta data, el vescomte Guiscafred i la seva muller Ranlo varen adquirir per compra feta a l'abat Teoderic de Sant Serni de Tavèrnoles unes terres situades a la vila d'Eres, a la vall de Castellbò.⁵ És cert que a l'Arxiu Capítular d'Urgell (ACU) es conserven documents en què apareixen personatges que, a més d'intitular-se *vescomte* actuen en el territori urgellenc, però C. Baraut els ha associat, molt encertadament, a altres cases vescomtals catalanes.⁶ En aquest anys, el govern del comtat d'Urgell era en mans del comte Sunifred II (897 - 948), fill de Guifré el Pelós. Fou aquest comte qui nomenà Guiscafred, segurament abans de l'any 923, com a vescomte d'Urgell. Malauradament, la documentació conservada és minsa i només es conserven dues referències més d'aquest primer vescomte. En un document del 926, una de les afrontacions d'un alou donat al monestir de Sant Climent de Codinet és una terra

5. BARAUT, Cebrià: "Diplomatari del monestir de Sant Sadurní de Tavèrnoles (segles IX - XIII)", *Urgellia*, 12, 1995, p. 7 - 414. doc. 12

6. BARAUT, Cebrià: "Els documents, dels segles IX i X, conservats a l'Arxiu Capítular de la Seu d'Urgell", *Urgellia*, 2, 1979, p. 7 - 146 (p. 15).

de «Geskafredo vicescomite».⁷ És interessant destacar que la terra en qüestió es trobava prop dels castells de Montmagastre i de Rialb, a l'extrem meridional de la marca d'Urgell en aquests anys, cosa que fa pensar que la seva possessió devia ser fruit d'una conquesta relativament recent en què hauria participat activament el vescomte Guiscalfred. Uns anys més tard, el 941, el mateix vescomte vengué a la comtessa Adelaida –identificada sovint de manera errònia amb la filla homònima de Sunyer I de Barcelona i de Riquilda de Tolosa–, unes torres i l'església de santa Leocàdia a Cornellana.⁸

A l'hora de buscar prerrogatives específiques dels vescomtes –a més d'ésser substituïts del comte sobirà–, P. Bonnassie ha detectat que la majoria de famílies vescomtals catalanes van tenir un pes destacat en relació al govern urbà de les ciutats que complien la funció de capital del comtat.⁹ En aquest sentit, el cas paradigmàtic seria el dels vescomtes de Barcelona, molt ben estudiats per J. E. Ruiz-Domènec, que van desenvolupar un paper fonamental en el govern de la ciutat comtal.¹⁰ En el cas d'Urgell, la documentació del segle X no aporta informació en aquest sentit. Amb tot, al segle XI, podem documentar que els vescomtes urgellencs, ja de Castellbò, com veurem més endavant, tenien dret a una part de les taxes (lleudes i telonis) de les fires que se celebraven a la Seu, junt amb el comte i el bisbe.¹¹ Tenint en compte que en aquest moment, l'any 1048, els vescomtes ja no eren funcionaris comtals sinó

7. BARAUT, Cebrià: "Diplomatari del monestir de Sant Climent de Codinet (segles IX - XI)", *Studia Monastica*, 24, 1982, p. 147 – 201. doc. 18.

8. BARAUT, Cebrià: "Els documents, dels segles IX i X..." doc. 100. El més probable és que l'actuació en solitari de la comtessa s'expliqui per la mort del seu marit Sunifred II entre els anys 935 i 941.

9. BONNASSIE, Pierre: *op. cit.* p. 150 – 151.

10. RUIZ-DOMÈNEC, José Enrique: *Quan els vescomtes de Barcelona eren*. Barcelona: Fundació Noguera, 2006.

11. BARAUT, Cebrià: "Els documents, dels anys 1036 – 1050, de l'Arxiu Capítular de la Seu d'Urgell", *Urgellia*, 5, 1982, p. 7 -158. doc. 615

senyors territorials d'un vescomtat, aquesta prerrogativa havia de venir d'abans de l'any 989, moment en què els vescomtes es territorialitzen a Castellbò. De fet, l'any 951 el papa Agapet II entregava una butlla al bisbe Guisad II d'Urgell en què li reconeixia, entre d'altres, el dret de percebre una tercera part dels telonis del mercat.¹² Els dos terços restants, suposem, devien repartir-se'ls, ja en el segle X, el comte i el vescomte. Això ens porta a relacionar, encara que potser de manera indirecta, els vescomtes urgellencs amb el govern de la ciutat d'Urgell, com a delegació comtal, al llarg de la desena centúria. Tanmateix, a partir del pontificat d'Ermengol (1010 - 1035) la ciutat passarà a mans episcopals.¹³ Al nostre entendre, el bisbe Ermengol hauria aprofitat el buit de govern que havien deixat a la ciutat els vescomtes urgellencs en iniciar el seu domini territorial sobre la vall de Castellbò i l'interregne que vivia en aquells anys el comtat d'Urgell per la mort a Còrdova d'Ermengol I i la minoria d'edat d'Ermengol II, per obtenir del regent, el comte Ramon Borrell de Barcelona, la potestat sobre la ciutat. Així doncs, els vescomtes d'Urgell haurien perdut o haurien abandonat les prerrogatives que els suposem sobre la Seu en el segle X, prerrogatives de les quals restarà tan sols alguna reminiscència a mitjans de la centúria següent.

Poc més sabem dels vescomtes Guiscafred i Ranlo. Únicament podem apuntar que en un document posterior, Simplicí, el seu fill i successor, anomena la seva mare Ranlo *abadessa*.¹⁴ Ara mateix no tenim, però, explicació per a aquest fet. La migrada documentació que manegem ens fa dubtar de si realment Ranlo era abadessa d'un monestir i al mateix

12. MARCA, Petrus: *Marca Hispanica sive limes hispanicus*. París, Franciscum Muguët, 1688. ap. 88, cols. 866 – 867.

13. BARAUT, Cebrià: "L'origen de la senyoria episcopal de la Seu d'Urgell", BARAUT, Cebrià: *Església i bisbat d'Urgell. Recull de treballs*. La Seu d'Urgell: Societat Cultural Urgel·litana, 2003, p. 221 – 226 (p. 222 – 223).

14. MARQUÈS, Benigne: "Els documents de Santa Cecília d'Elins (881 – 1198)", *Urgellia*, 15, 2005, p. 9 – 174. doc. 7.

temps vescomtessa d'Urgell o bé si es tracta d'un error de l'amanuense en la redacció del document.

Els vescomtes Simplicí i Quintilla (949 - 955)

Abans de centrar-nos en els successors dels vescomtes Guiscafred i Ranlo, ens veiem obligats a deturar-nos breument i contrastar les nostres hipòtesis amb les de la historiografia precedent, cosa que pot ser feixuga per al lector, però que és del tot necessària si volem demostrar la validesa de les nostres teories. Fa més d'un segle, J. Miret i Sans proposava la possibilitat que el primer vescomte urgellenc hagués estat un tal Miró.¹⁵ El mateix autor, tanmateix, apuntava que podria haver-se equivocat a l'hora de datar el document –el situava en època de Lluís el Piadós (814 - 840) i no en època de Lluís d'Ultramar (930 - 954) com ha fet correctament C. Baraut–, un error ben comprensible tenint en compte l'ordre que devia imperar a l'Arxiu Capítular d'Urgell a finals del segle XIX.¹⁶ Molt més recentment, amb la documentació de l'ACU d'aquest període classificada, parcialment publicada i treballada extensament per C. Baraut, A. de Fluvià ha proposat, seguint potser alguna hipòtesi proposada ja per J. Miret, que el primer vescomte d'Urgell podria haver estat Ermemir I, que actuava a la regió vers l'any 929.¹⁷ L'arxiver C. Baraut ja desmentia A. de Fluvià una dècada abans que aquest publicqués el seu estudi genealògic, tot demostrant que es tractava del vescomte d'Osona.¹⁸ Per tant, ara per ara, la documentació que manegem només ens permet afirmar que el primer vescomte d'Urgell conegut és Guiscafred, que ja actuava a Urgell cap a l'any 923.

15. MIRET I SANS, Joaquim: *op. cit.*, 28 – 29.

16. BARAUT, Cebrià: "Els documents, dels segles IX i X...", doc. 126.

17. FLUVIÀ, A. de: *Els primitius comtats i vescomtats de Catalunya*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1989. p. 168.

18. Veure nota 6.

La successió de Guiscafred i de Ranlo presenta també certa complexitat que creiem poder aclarir a través de la documentació d'aquest període. J. Miret proposava que un tal Maiol que apareixia en la documentació a mitjans de la centúria hauria actuat com a vescomte d'Urgell i hauria estat el pare del també vescomte Simplicí.¹⁹ Aquesta teoria es desprèn de la donació que féu el vescomte Maiol, que posseïa l'alou d'Ursià, al comtat d'Urgell, a favor de Santa Maria de la Grassa l'any 946.²⁰ En aquesta donació el vescomte Maiol diu que està esposat amb Ranlo, que la seva primera i ja difunta esposa havia estat una dama anomenada Ester, i que tenia dos fills, Simplicí i Guadamir. L'existència d'un vescomte d'Urgell anomenat Simplicí està provada en la documentació urgellenca.²¹ Tanmateix, el mateix Simplicí diu l'any 949 que el seu pare és Guiscafred, vescomte, i que la seva mare és l'abadessa Ranlo. La filiació de Simplicí, doncs, creiem que queda fora de tot dubte. Al nostre entendre, entre els anys vint i mitjan de la desena centúria, a Urgell hi varen haver dos vescomtes, Guiscafred i el seu fill Simplicí. Maiol podria ésser vescomte d'un altre territori que posseís béns a Urgell, com era el cas més amunt apuntat del vescomte Ermemir d'Osona. Sigui com sigui, podem afirmar que no era vescomte d'Urgell i desmentir així la proposta de l'erudit J. Miret i també la d'altres autors que haurien barrejat la genealogia del descobridor de les *Homilies d'Organyà* amb el que demostra la documentació de l'ACU.²²

Si deixem la historiografia i tornem a la història, veurem com a partir de l'any 949 qui s'intitula *vescomte* és Simplicí. A la primavera d'aquest any, el vescomte, acompanyat de la seva esposa, la vescomtessa Quintilla,

19. MIRET I SANS, Joaquim: *op. cit.*, p. 31.

20. DEVIC, C., VAISSETE, J: *Histoire Générale de Languedoc*. Toulouse: Privat, 1875. Tom V, col. 204.

21. MARQUÈS, Benigne: *op. cit.* doc. 7.

22. FLUVIÀ, Armand. de: *op. cit.* p. 168; BOLÒS, Jordi; HURTADO, Victor: *Atles del comtat d'Urgell (v 788 - 993)*. Barcelona: Rafel Dalmau, editor, 2006. p. 100.

féu donació a Santa Cecília d'Elins de l'església de Sant Pere d'Abella «propter remedium animas nostres sive et de patre nostro Wiscafredo vicescomite, qui fuit, et de matre nostra Ranilo abbatisie».²³ Guiscafred i la seva esposa haurien traspassat en una data indeterminada de la dècada dels quaranta del segle X, ja que no en tenim notícia a partir del 941. Era el seu fill Simplicí qui ostentava ara un dels càrrecs més importants en la política d'abans de l'any mil. Una vegada més, però, la migradesa de la documentació no permet que ens acostem més a aquest personatge. D'ell només en coneixem una altra notícia, en què el trobem acompanyant el gran comte Borrell II de Barcelona, Girona, Osona i, a partir del 948, també d'Urgell, i per tant el seu senyor, en la donació que aquest féu el 955 de la vila de Pallerols a Santa Cecília d'Elins.

Simplicí visqué temps de canvis. El comte Sunifred, que havia nomenat vescomte el seu pare (i qui sap si també el seu avi), governà Urgell durant gairebé mig segle. La seva mort sense descendència convertí el seu nebot, nét del comte Guifré el Pelós, en hereu del comtat d'Urgell.²⁴ Borrell II mantingué la confiança en la família vescomtal urgellenca i Simplicí el va correspondre, com també ho va ser el seu fill i successor, aquell a qui el comte anomenava «fidei meo Mirone».²⁵

Els anys de Miró I i Riquilda (953 - 977)

Abans de la mort de Simplicí, el seu fill i successor ja actuava intitulant-se *vescomte* junt amb la seva esposa Riquilda, un fet molt típic en aquesta societat en què els pares associaven els seus fills al poder de ben

23. MARQUÈS, Benigne: *op. cit.* doc. 7.

24. En general la historiografia accepta que Borrell II substituï al seu oncle Sunifred II al capdavant del comtat d'Urgell l'any 948. Aquesta teoria, però, està actualment en procés de revisió pel Dr. Ramon Martí, de qui esperem la publicació de les recerques que està efectuant per aclarir aquesta qüestió.

25. BARAUT, Cebrià: "Els documents, dels segles IX i X...", doc. 134.

joves. Poc abans de l'última notícia del seu pare, Miró I va adquirir per compra una vinya en el *pagus* del Baridà, al comtat de Cerdanya.²⁶ Si bé la poca documentació que ens ha pervingut no ens ha permès copsar la voluntat política del seu avi i del seu pare, els cinc documents que ens parlen de Miró sí que ens permeten de veure que els seus interessos eren a la frontera. Per voluntat pròpia o com a petició del seu senyor el comte Borrell, Miró actuà a Solsona a la dècada dels seixanta i dels setanta del segle X. L'any 959, quan el seu pare ja devia haver traspassat, Miró i Riquilda van fer tres adquisicions a redós del terme de Solsona. Dues d'aquestes compres, dues peces de terra i una vinya al terme de «Kuviles», al sud de la ciutat, prop de la frontera, segurament foren de poca importància.²⁷ Aquell estiu del 959, però, el comte Borrell II vengué al seu fidel Miró un alou que hem d'imaginar d'una major envergadura.²⁸ Amb aquesta venda, també al sud de la ciutat de Solsona, Borrell devia pretendre que el seu fidel vescomte instal·lés nous pobladors i/o que organitzés els habitants de la frontera, a més de crear algun tipus de xarxa defensiva de la zona del Solsonès que, si més no, alertés de les investides musulmanes. Creiem que la utilització dels termes en la carta de venda no és gratuïta i que Borrell parlava amb sinceritat de la importància de la fidelitat que li demostrava el vescomte i li agraïa la important tasca que realitzava en aquella hostil terra de frontera.

Per primera vegada en aquella centúria, el comtat d'Urgell no tenia un comte privatiu. Borrell, tot i que hi va desenvolupar una intensa activitat política –només cal seguir la documentació de l'ACU d'aquells anys–, no deixava de ser un comte absentista. És per això que hem de pensar que el seu home fort al comtat hauria estat el seu vescomte Miró junt amb la seva esposa Riquilda. Ells eren els delegats del comte, els que tenien

26. *Ibidem*, doc. 126.

27. BARAUT, Cebrià: "Els documents, dels segles IX i X...", doc. 133 i 138.

28. *Ibidem*, doc. 134.

les mateixes prerrogatives en absència del senyor. De nou, tanmateix, la manca de documentació ens impedeix d'apropar-nos a l'activitat política que desenvolupà Miró a les terres que eren el nucli originari del comtat d'Urgell.

L'última notícia d'aquest vescomte és també la notícia del final de la seva tasca a la marca del comtat. Com dèiem, tot sembla indicar que Miró hauria anat a Solsona a fer-se càrrec de la reorganització de la frontera i de la defensa de la regió. Sabem també que la majoria de vescomtes de les terres catalanes van desenvolupar, probablement, algun tipus de paper en el govern urbà. Ho intuïem per a la Seu en el cas dels nostres vescomtes i ho documentava J. E. Ruiz-Domènec per a la casa vescomtal de Barcelona. Podria ser que en aquells anys els vescomtes d'Urgell s'haguessin fet càrrec també del govern de Solsona. Pensem així perquè l'any 977, el bisbe Guisad II d'Urgell va consagrar el nou temple de Santa Maria de Solsona "*a petitione et rogatione de Mirone vicecomite*".²⁹ Borrell II necessitava un home fidel que li assegurés la defensa del territori i que li organitzés la població. El vescomte Miró hauria desenvolupat aquesta tasca tot encarregant-se del govern de la ciutat de Solsona, a més de reconstruir aquell temple que existia de temps antics i que els atacs *infidels* havien destruït. I és amb la consagració de Santa Maria, l'última obra de Miró, que perdem el rastre de l'últim vescomte d'Urgell i pare del primer vescomte de Castellbò, Guillem I.

De Ciutat a Castell-lléó passant per la plana de l'Urgellet

La manca de referències documentals no ens ha de fer dubtar que els vescomtes d'Urgell van residir al llarg del segle X a Ciutat (actualment Castellciutat), indret on els comtes d'Urgell tenien el seu palau. No hem

29. BARAUT, Cebrià: *Les actes de consagracions d'esglésies de l'antic bisbat d'Urgell*. La Seu d'Urgell: Societat Cultural Urgel·litana, 1986. doc. 38.

d'oblidar que inicialment els vescomtes eren només delegats del comte i que no tenien un territori propi. No serà fins a finals del desè segle, i en alguns casos uns anys més tard, que les cases vescomtals catalanes es territorialitzaran en un vescomtat. És per això que creiem que hem de situar els vescomtes ben a prop del nucli del poder polític urgellenc d'aquells anys, i aquest lloc no era altre que "Civitate". De fet, en la consagració de l'església de Sant Martí i Sant Feliu de Ciutat l'any 952, el prevere Sunifred, responsable de l'església, la va dotar amb un conjunt de propietats entre les quals figuren termes que havien estat d'un tal Guiscafred i d'un tal Simplicí, que no seria d'estranyar que fossin els primers vescomtes d'Urgell.³⁰ En espera que algun document demostrï que aquesta hipòtesi no és correcta, pensem que el més lògic és de situar els vescomtes d'Urgell al mateix indret des d'on manaven els comtes, el lloc de residència de Sunifred i de Borrell II quan anava a Urgell i, al cap i a la fi, el lloc des d'on els delegats directes del comte podien exercir l'autoritat quan aquest s'absentava. I de fet, quan anys més tard els Ermengols tendiran a abandonar la zona nord del comtat per centrar-se en les terres de frontera, els vescomtes de Castellbò voldran obtenir la potestat sobre Ciutat, aquell indret des del qual els primers vescomtes d'Urgell ja havien governat el territori.³¹

La inexistència d'un vescomtat no implicava, però, que els vescomtes no poguessin tenir propietats. Més amunt esmentàvem alguns béns que Miró adquirí a Solsona cap al 959. L'any 941 vàiem com la vescomtessa Adelaida comprava unes torres i una església al terme de Cornellana i que el vescomte Guiscafred especificava que una part d'aquella propietat era herència paterna. Uns anys abans, el mateix vescomte adquiria propietats a la vall de Castell-llleó, a la vila d'Eres. Una de les afrontacions

30. *Ibidem*, doc. 34.

31. PLADEVALL, Antoni (dir.): *Catalunya Romànica*. vol. VI, Alt Urgell, Andorra. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1992. p. 42.

d'aquesta propietat era la «defeisa de illo vicecomite», és a dir, la devesa del vescomte, un terreny de pastura o de bosc –en aquest cas optem per la primera opció– sobre el qual la família vescomtal tenia el dret exclusiu d'ús. Potser unes antigues propietats de Guiscfred i de Simplicí a l'Urgellet havien estat donades en la consagració de l'església de Ciutat, com apuntàvem més amunt. El mateix «vicescomite» Simplicí és citat l'any 950 com a senyor d'una vinya a Benavarri, a l'oest de Ciutat.³² Aquesta vinya potser formava part del conjunt que sabem que abans de 1002 el seu nét Guillem havia venut als esposos Sunifred i Adalguda.³³ Val a dir que la documentació de l'època del primer vescomte de Castellbò és més abundant. Guillem tenia a finals del segle X i a principis de l'XI una gran quantitat de propietats, algunes de les quals podien ser de recent adquisició –com els drets sobre la vall que acabaria per donar nom als vescomtes homònims–, o bé l'herència familiar que havia rebut dels pares, dels avis i dels besavis.³⁴ Sembla que els vescomtes d'Urgell van adquirir, al llarg del segle X, propietats tant a la plana de l'Urgellet com a la vall anomenada en aquell moment de Castell-lleó. Per consolidar definitivament la seva posició sobre tot el territori de l'Urgellet, els últims vescomtes d'Urgell casaren el seu fill Guillem amb Sança, hereva d'un important patrimoni a la zona d'Aravell.³⁵ Així, mentre els bisbes consolidaven el seu patrimoni a la riba est del Valira, al pla de la Seu, els vescomtes ho feien sobre la riba oest i, al mateix temps, els comtes tenien en la frontera el seu horitzó. A finals del segle X podem observar ja com es configura, encara sense saber-ho, un dels conflictes més importants al Pirineu en època medieval. Aquesta és, tanmateix, una altra història.

32. BARAUT, Cebrià: "Els documents, dels segles IX i X...", doc. 121.

33. BARAUT, Cebrià: "Els documents, dels anys 981 - 1010, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell". *Urgellia*, 3, 1980, p. 7 - 166. doc. 277.

34. p. ex. *Ibidem*, doc. 238.

35. BARAUT, Cebrià: "Els documents, dels anys 1010 - 1035, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell". *Urgellia*, 4, 1981, p. 7 - 186. doc. 347 i 356.

I al final, els vescomtes tingueren vescomtat. El 8 d'octubre de l'any 989, el comte Borrell II venia al vescomte Guillem d'Urgell quatre grans alous que tenia “in comitatu Urgellitano, in valle Castro Leoni”.³⁶ A la pràctica, aquests quatre alous englobaven gairebé tota la vall de Castellbò dels primers segles medievals.³⁷ S'obria d'aquesta manera la història dels vescomtes de Castellbò i es tancava, amb èxit, la història dels vescomtes d'Urgell.

La vall de Castellbò, d'on prendrien el nom els vescomtes d'Urgell.

Foto: Lluís Obiols Perearnau

La vall de Castellbò al segle X

La fidelitat de la família vescomtal fou gratificada per Borrell II amb la donació d'un dels espais més importants del comtat d'Urgell, la vall

36. DEVIC, C., VAISSETE, J: *op. cit.* col. 309 – 311.

37. Voldria agrair als amics Carles Gascón, Climent Miró i Lluís Obiols la seva col·laboració en l'intent de situar aquests alous i tots els consells i idees que m'han donat durant la realització d'aquesta recerca.

de Castell-llleó. Es tracta d'una immensa vall que s'estén a l'oest del riu Segre i que comunica la plana urgellenca amb el comtat de Pallars. De fet, una de les grans vàlues d'aquest espai en època medieval era ser un lloc de pas entre aquests dos territoris. Les «via» o «strada» apareixen de manera recurrent en la documentació referent a Castell-llleó i els seus encontorns al llarg del segle X i principis de l'XI.³⁸ Tal com assenyalen J. Bolòs i V. Hurtado, la vall de Castellbò era travessada per una «via axial que anava de Castellciutat a Castellbò i cap a Pallars, tot passant per Turbiàs, les Eres i Sant Andreu».³⁹ D'altra banda, els mateixos autors assenyalen la importància de les vies de bestiar, que seguien les carenes de la vall i les menors, que unien els nuclis poblacionals del mateix territori. Per tant, la vall de Castellbò era un espai de pas molt important, tant en l'aspecte humà com en el ramader, cosa que van saber aprofitar, i molt, els vescomtes de Castellbò a l'Edat Mitjana per augmentar el seu poder.

L'orografia de la vall, d'altra banda, permetia combinar l'agricultura, que es desenvolupava sobretot a les cotes més baixes, com a Vilamitjana, amb la ramaderia, que vivia sobretot de les pastures de les zones més elevades, com a l'anomenada devesa del vescomte que citàvem més amunt. La documentació parla d'horts i vinyes a Vilamitjana, de canemars a Solanell i de terres en general a Sant Julià o a la vila d'Eres entre d'altres.⁴⁰ Així, podríem parlar d'agricultura a redós dels nuclis habitats de la vall, mentre que la resta de l'espai estava ocupat per pastures i boscos.⁴¹

38. Per exemple BARAUT, Cebrià: "Diplomatari del monestir de Sant Sadurní de Tavèrnoles..." doc. 9, 82; BARAUT, Cebrià: "Els documents, dels segles IX i X...", doc. 21; BARAUT, Cebrià: "Els documents, dels anys 981 - 1010...", doc. 280 i 284.

39. BOLÒS, Jordi; HURTADO, Victor: *op. cit.* p. 72 - 73.

40. P. ex. BARAUT, Cebrià: "Els documents, dels anys 981 - 1010...", doc. 264, 292, 294; BARAUT, Cebrià: "Els documents, dels segles IX i X...", doc. 99 i 161. En la documentació de l'ACU és poden trobar molts altres exemples que parlen de la producció agrícola a la vall de Castellbò.

41. BOLÒS, Jordi; HURTADO, Victor: *op. cit.* p. 72 - 73.

La vall ja estava poblada abans de l'època carolíngia, com demostra l'advocació de les esglésies de Sant Fruitós o Sant Iscle. Aquest poblament inicial va augmentar abans de l'any mil (segles IX i X) amb l'aparició de nous nuclis com els de les Eres, Solanell o Sant Julià. Amb tot, com ha demostrat A. Canut, tots els pobles de la vall «reuneixen les característiques dels pobles oberts, la tipologia d'assentament pobletà més primerenca».⁴² El nucli de Castellbò, del qual parlarem més endavant, és l'únic que no respon a aquesta tipologia.

El topònim Castell-lleó –“*Castro Leonis*”–, que apareix citat en la documentació a partir del segle X, ha fet que els historiadors parlessin de l'existència d'un castell al centre de la vall (a l'actual nucli de Castellbò) que actuaria com a nucli rector d'aquest territori i que ja existiria en aquesta centúria.⁴³ Ara per ara, però, no existeix cap referència documental directa d'aquesta fortificació, com tampoc ha pogut demostrar-se l'existència de poblament al nucli de Castellbò anterior a l'any mil. Aquesta manca d'evidències ens indica que el *castrum* de Castell-lleó segurament estaria regit per una fortificació de caràcter polític, fiscal i militar que no va aplegar poblament al seu voltant. En aquest sentit, A. Canut ens demostra que la morfologia urbana de Castellbò presenta un caràcter diferent a la resta de pobles oberts de la vall.⁴⁴ La morfologia d'aquest nucli, a parer seu, és més pròpia de l'encastellament feudal que es produeix a partir de l'any mil. D'altra banda, el mateix autor defensa que Castellbò no és un indret excessivament propici ni per a l'assentament humà ni per al desenvolupament d'activitats agràries i ramaderes. Tot això ens obliga, ara per ara, a creure en la inexistència d'un nucli poblacional en aquest

42. CANUT, Andreu: “Anàlisi morfològic de la vila de Castellbò”. *Interpontos*, 1, 2010. p. 9 – 32 (p. 12). Voldria agrair a l'Andreu Canut tots els aclariments que m'ha fet al voltant d'aquesta qüestió. Tant el seu article com els seus comentaris han estat molt útils per bastir algunes de les hipòtesis que en aquest article es plantegen sobre el nucli de Castellbò i els seus orígens.

43. BOLÒS, Jordi; HURTADO, Victor: *op. cit.* p. 72.

44. CANUT, Andreu: *op. cit.* p. 12.

indret al llarg del segle X i a suposar l'existència d'alguna edificació comtal de caràcter rector a l'actual lloc de Castellbò.⁴⁵

De vescomtes d'Urgell a vescomtes de Castellbò. La donació del 989

El successor de Miró i Riquilda fou Guillem, que l'any 981 ja intervenia en la vida pública del territori, en aquest cas actuant de testimoni d'una permuta d'alous entre el flamant bisbe Sal·la d'Urgell i el germà d'aquest, el vescomte Bernat de Conflent.⁴⁶ Tanmateix, no és fins a finals d'aquesta dècada que comencem a tenir notícies més destacables del vescomte d'Urgell. De fet, fou en aquestes dates, concretament el 8 d'octubre de l'any 989, que es produí un fet que canviaria per sempre la història de la família vescomtal d'Urgell, així com la del Pirineu medieval. La fidelitat que havien mostrat els vescomtes d'Urgell envers els seus senyors, els comtes Sunifred i Borrell II al llarg de tota la centúria, fou corresposta amb la venda que permeté a Guillem adquirir gairebé tota la vall de Castell-lleó.⁴⁷ Es tracta d'una venda que fa olor de donació, de contrapartida per allò rebut. Al cap i a la fi, la fidelitat no és quelcom que exigeix que el *dominus* doni una contrapartida al *fidelis*?

L'adquisició de la vall de «Castro Leonis» va significar la territorialització dels vescomtes a un espai concret, i l'abandonament simultani del comtat com a marc d'actuació en tant que substituïts del comte, un procés que es detecta també en d'altres famílies vescomtals en aquestes dates. En un moment en què començava a prevaler més el benefici de la renda sobre la terra que no pas el que emanava del propi càrrec, era més important la possessió de l'espai, en aquest cas del vescomtat, que no pas l'ús de les prerrogatives intrínseques del càrrec de

45. Esperem que les excavacions arqueològiques que potser es realitzaran pròximament a l'antiga fortalesa de Castellbò aportin llum sobre totes aquestes qüestions.

46. BARAUT, Cebrià: "Els documents, dels anys 981 – 1010...". doc. 188.

47. DEVIC, Claude, VAISSETE, Joseph: *op. cit.* col. 309 – 311.

vescomte. En cap cas Guillem renunciava al paper polític dels vescomtes en el si del comtat d'Urgell, simplement s'adaptava a una nova realitat en què la dimensió privada començava a superar la pública.

La territorialització dels vescomtes d'Urgell a la vall de «Castro Leonis» tingué dues conseqüències immediates. D'una banda, la substitució de la residència vescomtal del lloc de Ciutat, on hi havia el palau comtal, per un castell al bell mig del seu vescomtat. De l'altra, la substitució del topònim «Castro Leonis» pel de «Castrobono».

Com hem dit anteriorment, l'existència de la residència vescomtal a Ciutat no la podem provar, però, guiats per la lògica, no podem situar-la en cap altre lloc que no sigui el nucli de poder del comtat. Amb la territorialització, els vescomtes havien de traslladar-se al seu territori de poder, el vescomtat, i per això varen instal·lar-se al centre de la vall. No es tractava en cap cas d'una construcció *ex novo*, sinó d'una adaptació i millora de la fortalesa comtal existent fins aquell moment. L'estudi d'A. Canut demostra que la tipologia urbana del poble de Castellbò, a diferència de la de la resta de pobles de la vall, respon al model propi de l'any mil, al de l'encastellament, en què la població s'organitza a redós d'un nucli principal, una fortalesa.⁴⁸ Això explicaria per què el nucli rector de la vall no era especialment propici per a l'assentament humà ni per al desenvolupament agrícola i ramader. Es tractava, simplement, d'un lloc elegit per les seves característiques estratègiques de control del territori al voltant del qual s'hauria generat un establiment de població. En resum, la morfologia indica que aquest establiment es va produir cap a l'any mil, quan els vescomtes elegiren aquell punt central per situar-hi la residència que els havia de servir per governar el vescomtat a partir del 989, damunt l'antic nucli rector del *castrum* de Castell-lléó. Una fortalesa, d'altra banda, que amb el canvi de propietaris patí també un canvi de nom, i que rebria a partir d'aquell moment el nom de «Castro

48. CANUT, Andreu: *op. cit.* p. 19.

Bono». Com apuntava R. Viader: “*la transformation du toponyme de Castro Leonis en Castro Bono, pourrait bien marquer l’affirmation d’un nouveau pouvoir; celui du ban châtelain monopolisé ici par les héritiers des plus anciens vicomtes d’Urgell*”.⁴⁹ A partir d’aquell moment, el nom de la fortalesa dels vescomtes d’Urgell va acabar donant nom a la població que en depenia, a la vall, al vescomtat i, finalment, als seus vescomtes. Creiem que amb aquesta interpretació pot quedar resolta la transformació d’un topònim que ha fet ballar el cap d’erudits de la talla de J. Coromines.⁵⁰ Resta per saber, però, quin és l’origen dels topònims esmentats. Ara per ara, hom no té resposta per a aquesta qüestió.

En aquest sentit, les primeres mencions documentals del topònim *Castro bono* no fan més que corroborar aquesta hipòtesi. La historiografia ha defensat fins ara que les primeres referències datarien de mitjan segle XI (c. 1040).⁵¹ Amb tot, en coneixem dues que avancen, i força, aquesta data. La segona és del 1015 i la trobem en una donació pietosa d’un alou a Aravell, una de les afrontacions del qual és la “*via qui vadit ad Castello Bono*”.⁵² És simptomàtic que el document digui que la via en qüestió va a Castellbò i no a Castell-lleó. Amb tot, la primera menció de *Castro bono* no data de principis del segle XI, sinó de finals del X, en un moment molt més pròxim a la donació comtal del 989. L’any 991, els vescomtes Guillem i Sança van vendre a Santa Cecília d’Elins una terra i una casa que tenien «in comitatu Urgello in valle Castroboni». ⁵³ Per tant, la datació *post quem* del canvi de topònim ha de ser, per força, el 991. I, si busquem un fet que motiví aquest canvi no podem referir-ne cap altre que la repetidament esmentada venda del 989.

49. VIADER, Roland: *op. cit.* p. 117.

50. COROMINES, Joan: *Onomasticon Cataloniae*. Barcelona: Curial Edicions Catalanes, 1995. vol III, entrada *Castellbò*, p. 309 – 310.

51. P. ex. *Ibidem*, p. 310. PLADEVALL, Antoni (dir.): *op. cit.* p. 231.

52. BARAUT, Cebrià: “Els documents, dels anys 981 - 1010...”. doc. 333.

53. MARQUÈS, Benigne: *op. cit.* doc. 22.

En conclusió. Al nostre entendre, la venda del 989 va significar la territorialització dels vescomtes d'Urgell a la vall de Castellbò, amb el consegüent canvi de residència de la família vescomtal. Amb la intenció de controlar les seves noves propietats, els vescomtes d'Urgell decidiren instal·lar-se al bell mig de la vall, un punt elegit amb un interès purament estratègic on hi havia hagut l'antic nucli rector del *castrum*. La fortalesa i nova residència de la família vescomtal rebé el nom de Castellbò i, en ser un pol d'atracció política, aplegà habitants a redós del castell, donant lloc a un poble de l'existència del qual no tenim proves abans de l'any mil, a diferència de la resta de nuclis principals de la vall. La preponderància del nou centre politicoadministratiu va fer que, el topònim *Castro Leonis* perdés importància fins al punt de ser substituït pel nom del nucli polític, Castellbò, que acabaria esdevenint un corònim que donaria nom a tota la vall i, en conseqüència, al vescomtat i als senyors que n'eren propietaris: els vescomtes de Castellbò.

Els primers vescomtes de Castellbò (989 – 1036)

Guillem I de Castellbò fou un dels personatges més importants del seu temps. Ser vescomte d'Urgell li conferia una gran preeminència dins el territori, i l'adquisició de la vall de Castellbò el 989 no feia més que refermar la posició de la família vescomtal. Podria dir-se que Guillem, últim vescomte d'Urgell i primer de Castellbò, va posar les bases tangibles de l'important paper que jugaria el seu llinatge en la política pirinenca dels segles medievals.

Miró i Riquilda elegiren amb molt d'encert la primera esposa de Guillem. Si el 989 el vescomte aconseguia la propietat de gairebé tota la vall de Castellbò, amb el matrimoni amb Sança s'incorporava al patrimoni de la família vescomtal una gran quantitat de terres situades a Aravell i

a la plana de l'Urgellet.⁵⁴ Només la família comtal i els bisbes d'Urgell podien presumir de posseir un patrimoni tan extens. Les possessions vescomtals, però, no es limitaven al nord del comtat. A redós del terme de Solsona, Guillem conservava l'herència dels seus pares, que durant aquests anys va gestionar i ampliar. Abans de 1010, Guillem i Sança havien adquirit un bosc al terme de Solsona i també abans d'aquesta data havien aconseguit del comte Ermengol I l'enfranquiment d'un alou que posseïen en aquell indret.⁵⁵

Les relacions polítiques de la família vescomtal d'Urgell foren prolífiques en època de Guillem I. El primer vescomte de Castellbò actuà com a marmessor dels comtes Borrell II i Ermengol I, evidència clara de la rellevància política que tenia Guillem en aquell moment.⁵⁶ Amb l'Església també mantingué relacions fructíferes i el 996 vengué el castell de Carcolze i dos alous al bisbe Sal·la per la gens menyspreable quantitat de cinc-cents sous.⁵⁷ De fet, Guillem va arribar a fer jurament de fidelitat al bisbe Sal·la, especificant sempre, però, que la primera fidelitat la servava al comte Ermengol I.⁵⁸

Guillem I i Sança tingueren una filla que ja apareix documentada el 994. En aquesta data, el vescomte Guillem féu testament, possiblement abans d'alguna contesa bèl·lica.⁵⁹ En cas de mort, Sança i la seva filla

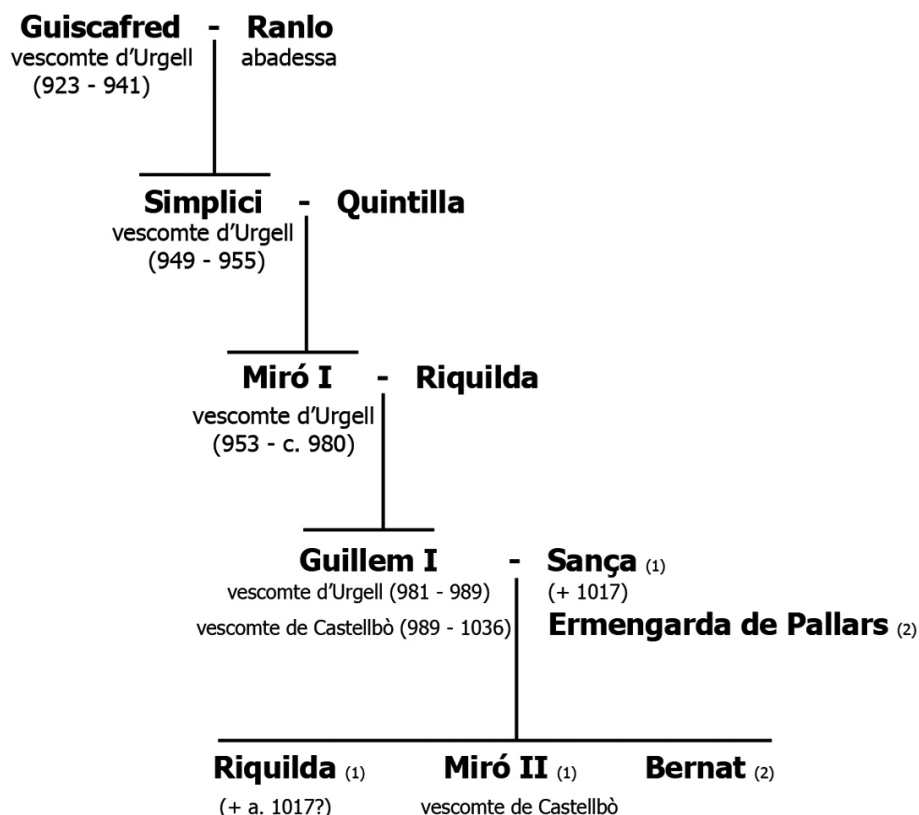
54. Per fer-se una idea de les propietats de la vescomtessa Sança vegi's BARAUT, Cebrià: "Els documents, dels anys 1010 - 1035..." doc. 320, 347 i 356.

55. BARAUT, Cebrià: "Els documents, dels anys 981 - 1010..." doc. 306 i LLORENS, Antoni: "Els documents dels segles X i XI de l'Arxiu Capitular de Solsona", Urgellia, 11, 1993, p. 301 - 487. doc. 41. Guillem i Sança també intervingueren al terme de Solsona venent propietats i fent de testimonis d'alguna venda en aquelles dates. En aquest sentit vegi's BARAUT, Cebrià: "Els documents, dels anys 981 - 1010..." doc. 258, 263 i LLORENS, Antoni: "Els documents dels segles X i XI..." doc. 19.

56. BARAUT, Cebrià: "Els documents, dels anys 981 - 1010..." doc. 232, 300.
57. *Ibidem*, 243.

58. BARAUT, Cebrià: "Els documents, dels anys 1010 - 1035..." doc. 483.

59. BARAUT, Cebrià: "Els documents, dels anys 981 - 1010..." doc. 238.

Riquilda –Guillem havia posat a la seva filla el mateix nom que duia la seva mare– heretarien la major part del seu patrimoni. La desgràcia, tanmateix, no es produí i Guillem actuà de vescomte al costat de la seva muller fins a l'abril de 1017. La primavera d'aquell any, la primera vescomtessa de Castellbò va fer testament tement la mort a prop, cosa que realment succeí.⁶⁰ Feia nombrosos llegats a diverses institucions eclesiàstiques i al seu espòs Guillem. La seva filla Riquilda no apareix

60. BARAUT, Cebrià: "Els documents, dels anys 1010 - 1035..." doc. 347.

citada en el testament, per la qual cosa pensem que podria haver mort en el decurs d'aquests anys (994 - 1017), tot i que no en podem estar segurs. Qui sí que hi apareix és el segon fill del matrimoni, Miró, el qual esdevindria vescomte de Castellbò a la mort del seu pare (1036).

A Guillem I no li va durar gaire la condició de vidu, i l'any 1020 ja apareix actuant a les possessions vescomtals de Solsona junt amb la seva segona esposa, Ermengarda.⁶¹ Com més amunt apuntàvem, el matrimoni amb Sança permeté a Guillem d'ampliar els dominis vescomtals a la plana de l'Urgellet i al terme d'Aravell. Sança, però, no deixava de ser una dama de rang inferior al de Guillem. La puixança de la família vescomtal d'Urgell cap a l'any mil, va permetre que Guillem, en enviudar, s'esposés amb una dama de rang superior, Ermengarda, germana del comte Guillem de Pallars i filla dels comtes pallaresos Sunyer i Ermengarda.⁶²

El primer vescomte de Castellbò devia néixer aproximadament cap als anys 960 o 965. Cap a la dècada dels trenta del segle XI, Guillem I ja devia rondar els setanta anys, una longevitat força sorprenent per a una persona d'aquella època, i més si tenim en compte que com a vescomte hauria bregat en més d'una batalla com ara les d'Albesa (1003), Torà (1006) i, força probablement, Còrdova (1010) al costat del comte Ermengol I. En els últims cinquanta anys, Guillem havia desenvolupat un important paper polític al comtat d'Urgell i havia posat les bases del vescomtat de Castellbò. Així, l'any 1036, quan va decidir d'emprendre el camí cap a Terra Santa, era conscient que havia tingut una vida plena i que havia complert amb la seva tasca. Amb més de setanta anys – segurament ratllant ja la vuitantena– l'últim vescomte d'Urgell i primer vescomte de Castellbò abandonava la seva terra amb el propòsit de dur a terme un últim viatge. Tanmateix, els anys no van jugar a favor seu i de

61. *Ibidem*, doc. 363.

62. La filiació d'Ermengarda es pot conèixer a través de la donació que féu Guillem de Pallars al flamant matrimoni a la dècada dels vint del lloc de Llacunes (comtat de Pallars). Vegi's BARAUT, Cebrià: "Els documents, dels anys 1010 - 1035..." doc. 392.

camí al Sant Sepulcre morí a Vic l'agost de 1036.⁶³ Amb la seva mort, la història del llinatge dels vescomtes d'Urgell es tancava, iniciant-se ja de manera definitiva la dels vescomtes de Castellbò.

Epíleg

Diuen que qui oblida els orígens perd la identitat. Dificilment podríem entendre l'indiscutible protagonisme que van tenir els Castellbò al Pirineu en època medieval sense conèixer com es va forjar el llinatge i com van arribar a posseir el seu immens patrimoni. Guiscafred, Ranlo, Simplici, Quintilla, Miró o Riquilda són els noms dels oblidats vescomtes urgellencs, tot i que els seus èxits van ser claus perquè el seu últim descendent, el darrer vescomte d'Urgell, rebés del seu senyor la potestat sobre el territori que faria cèlebre el llinatge, la vall de Castellbò. Així, no podríem entendre la figura i la importància de Guillem I sense desenterrar el record dels seus antecessors, menys cèlebres potser, però igualment mereixedors de ser presents a les pàgines de la nostra història. Els seus èxits i fracassos han quedat arraconats al fons de la memòria, però només podrem parlar dels vescomtes de Castellbò amb ple coneixement de causa si, alhora, recordem la història de *quan els vescomtes d'Urgell eren*.

63. BARAUT, Cebrià: "Els documents, dels anys 1036 – 1050, de l'Arxiu Capítular de la Seu d'Urgell". *Urgellia* 5, 1982. p. 7 - 159. doc. 499.